

Osmanlı Muhaddislerinden Ahmed el-Menîni'nin Hayatı ve Eserleri ^a

MEDET COŐKUN ^b

Öz: Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren askeri, siyasi ve sosyal yapıyı sağlam temeller üzerine inşa etmiş, ilmî alanı da boş bırakmamış, zamanın şartlarına uygun olarak yüksek düzeyde bir eğitim sistemi tesis etmiştir. Zaman içinde bu yüksek seviye korunamamış özellikle Duraklama ve gerileme döneminde bu düşünüş ileri düzeyde devam etmiş, durdurmaya yönelik gayretlere rağmen bir türlü durdurulamamıştır. Bu dönemde yaşamış olan el-Menîni, içinde bulunduğu olumsuz şartlara rağmen hemen her alanda eserler vermeye gayret göstermiş, diğer dini alanlarla beraber özellikle hadis alanındaki eserleriyle Osmanlı ilim ve kültür alanına katkı sağlamaya çalışmıştır. Özetle bu çalışmada Muhaddis Ahmed el-Menîni'nin, yaşadığı dönemdeki siyasi, sosyal, iktisadi, ilmî ve fikrî durum bağlamında hayatı ve eserleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed el-Menîni, muhaddis, Osmanlı Devleti, hadis, şerh, hâşiye.

The Life and Works of Ahmad al-Manini, the Ottoman Muhaddith

Abstract: Since the foundation of the Ottoman State the military, political and social structure has been built on solid foundations and the scientific area has not been left blank. Hence the Ottoman State established a high-level education system in accordance with the conditions of the time. In time, this high-level education could not be preserved. Despite the efforts to stop this decline it could not be stopped, yet it had been increasingly continued during the pause and regression period, Al-Manini, who lived in this period, tried to give works in almost all fields despite the negative conditions, he especially tried to contribute to the Ottoman science and culture with his works in the field of hadith with other religious areas. In sum in this study, Ahmad al-Manini's life and his works will be held in the contexts of the politics, social, economic, scientific and intellectual position in his life period.

Keywords: Ahmad al-Manini, traditionalist, Ottoman State, Hadith, explanation, commentary.

^a Bu makale *Ahmed el-Menîni'nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri* adlı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

^b DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
mcoskun@diyanet.gov.tr

Giriş

Ahmed el-Menînî (ö. 1172/1759) yılları arasında yaşamış, dini ilimlerin hemen her alanında eserler vermiş son dönem Osmanlı âlimlerinden biridir. Hayatı hakkında Diyanet İslam Ansiklopedisindeki ‘Ahmed el-Menînî’ maddesinde verilen kısa bilginin dışında Türkçe kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹ Bu sebeple önce hayatıyla ilgili kendi eserlerinde verdiği bilgilere müracaat edilmiş, daha sonra ise âlimlerin hayatları hakkında bilgi veren biyografi türü kaynaklara ulaşılarak konu, açıklanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı hâkimiyeti altındaki Şam’da yaşamış olan el-Menînî, burada içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde ilim tahsil etmeye çalışmıştır. Eserlerinin neredeyse tamamı halen elyazması halindedir. Eserlerinden bazılarında ulaşmak mümkün olduğu halde bazı eserlerine Türkiye’deki kütüphanelerde ulaşmak mümkün olmadığı gibi yurt dışındaki kütüphanelerde de sadece ‘*İdâetü’l-Derârî alâ şerhi sahîhi’l-Buhârî*’ adlı Buhârî şerhine ulaşılabilmiş, diğer bazı eserlerine ise araştırmalarımıza rağmen ulaşılabilmiştir. Eserlerine ve bunların hangi kütüphanelerde bulunduğu dair bilgilere ilerleyen sayfalarda yer verilecektir.

Osmanlı Devleti, kurulduğu yıllardan itibaren idârî, askerî, siyâsî ve ilmî alt yapıyı oluşturmaya başlamış, ilerleyen zaman içerisinde bu kurumlar, devletin gelişmesiyle doğru orantılı olarak güçlenerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Zaman geçtikçe sınırlarını genişleten Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altına aldığı coğrafyalarda tevârüs ettiği ilmî geleneği ve kurumları ya olduğu gibi korumuş ya da ıslâh ederek kesintiye uğratmadan devam ettirmiştir. Bu bakımdan Bursa ile Edirne veya Balkanlar ile İstanbul gibi yeni fethedilen coğrafyalarda kurumsallaşma bakımından farklı zaman dilimleri başlangıç noktası olarak kabul edilebilirse de Osmanlı ilim anlayışı, Anadolu Selçuklu Devletinin, dolayısıyla da İslam

¹ DİA, “Ahmed el-Menînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, II, 100. (*Diyanet İslam Ansiklopedisi*’nde yer alan ‘Ahmed el-Menînî’ maddesinde yazar ismi yer almamakta, sadece DİA olarak verilmektedir.)

medeniyetinin bir devamı olarak kabul edilebilir.²

Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren idaresi altına aldığı yeni coğrafyalarda kendinden önceki Selçuklular tarafından kurulan ilmi müesseseleri mevcut haliyle devam ettirmişse de bu, Osmanlı'nın bu alanda yeni darul-hadisler ve medreseler³ yaptırmadığı, buralarda görev yapacak büyük âlimler yetiştirmede anlamına gelmez. Çünkü Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren askerî ve siyâsî alt yapıyı kurarken ilmî alanı boş bırakmamış, ilim adamlarının yetişmesi için hem yurt içinde medreseler yaptırmış hem de Kâhire, Semerkand ve Bağdat'taki ilim merkezlerine Anadolu'ya dönmek üzere öğrenciler göndermiştir.⁴ Anadolu'ya dönen bu öğrenciler medreselerde görev almış, yeni öğrenciler yetiştirmiş, böylece Osmanlı dönemi ilim hayatı, ülkenin şartlarına uygun ve sağlam temeller üzerine kurularak devam ettirilmiştir.⁵

Osmanlı Devletinde ilmî çalışmalar, özellikle de hadis eğitimi aralarında kısmi farklılıklar olsa da hem Anadolu'da hem de Anadolu dışındaki Osmanlı hâkimiyetinde olan diğer tüm coğrafyalarda kesintiye uğramadan aynı ilmî anlayışla tedrisata devam etmiştir. Her ne kadar Osmanlı dönemi hadis çalışmaları denilince daha çok Anadolu'da yapılan hadis çalışmaları ve buralarda kurulan dâru'l-hadisler akla gelmekteyse de, Anadolu dışında Osmanlı'nın hâkimiyeti altındaki tüm coğrafyalarda diğer ilimlerle beraber hadis çalışmalarının da yapıldığı unutulmamalıdır. Çünkü Osmanlı dönemindeki hadis çalışmaları ve medreseler merkezden idare edilmekte, Anadolu dışındaki coğrafyalarda görev yapan

² İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlılar" (Medeniyet Tarihi / İlim ve Kültür / Düşünce Hayatı ve Bilim), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, XXXIII, 549.

³ Bursa, Edirne ve İstanbul medreseleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: Mehmet İpşirli, "Medrese" (Osmanlı Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, XXVIII, 327.

⁴ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII, Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI - XVII. Asırlar)" *The Journal Of Ottoman Studies, VII-VIII*, İstanbul: Y.y. 1988, s. 273.

⁵ İpşirli, "Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII, Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI - XVII. Asırlar)" s, 274 vd.

hocalar da bir şekilde merkezle irtibatını sürdürmekteydiler. Bu bağlamda Süleymâniye hatipliği pâyesine de sahip olan el-Menînî'nin Şam'da ortaya koyduğu ilmî faaliyetleri ve hadis alanındaki gayretleri örnek olarak zikredilebilir. Elbette Anadolu'da çeşitli dâru'l-hadîsler kurulmuş ve hadis çalışmaları yapılmıştır, ama aynı oranda başta Şam olmak üzere diğer bölgelerde de hadis tedrisâtı devam ettirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı dönemi ilim anlayışı ve hadis çalışmaları değerlendirilirken Osmanlı hâkimiyetinde bulunan tüm bölgelerdeki hadis çalışmalarının birlikte değerlendirilmesi bütünlük açısından yerinde olacaktır.

el-Menînî'nin ilim hayatının ve verdiği eserlerin Osmanlı ilim ve kültür hayatına katkılarının daha iyi anlaşılabilmesi için yaşadığı dönem olan 17. Yüzyılın son çeyreği ve 18. Yüzyılın ilk elli dokuz yılındaki siyasî, sosyal, mali ve ilmi duruma göz atmak yerinde olacaktır.

1. Ahmed el-Menînî'nin Yaşadığı Dönem Osmanlının Durumu

1.1. Siyâsî Durum

el-Menînî, Osmanlı Padişahı IV. Mehmet'in (m. 1648-1687) tahttan indirildiği yıl olan (m.1687)'de doğmuş IV. Mehmet'i de sayacak olursak sekiz padişahın saltanatını görmüş ve III. Mustafa'nın (m. 1757-1774) tahta geçmesinden iki yıl sonra (m.1759)'da vefat etmiştir. Bir başka ifadeyle el-Menînî duraklama döneminin son yıllarında doğmuş ve gerileme döneminde vefat etmiştir. Yaşadığı yıllar dikkate alındığında el-Menînî'nin Osmanlı Devleti'nin hem duraklama dönemini (m. 1579-1699) hem de gerileme dönemini (m.1699-1792) idrak ettiği ifade edilebilir. Bu durum onun, Osmanlı'nın eski ihtişamını kaybettiği, her alanda gerilemenin başladığı en sıkıntılı yıllarda yaşadığı anlamına gelmektedir.

el-Menînî'nin doğduğu tarih olan (m.1678)'den önce boğularak öldürülen Sultan İbrahim'in yerine ulemâ ve kapıkulu askerlerinin işbirliği sonucu (m.1648) tarihinde IV. Mehmet en küçük yaşta hânedan üyesi olarak Osmanlı Devletinin başına geçmiş, Kânûnî'den sonra en uzun süre başta kalan Padişah olarak 39 yılı aşkın bir süre tahtta kaldıktan sonra (m. 1687)'de tahttan indiril-

miştir.⁶ Osmanlı'da ilke olarak küçük yaşta padişah olanlara nâib tayin edilmemekte ama işleri hükümdarın annesi görmekteydi.⁷ Tarihçilerin ifadesine göre çocuk denecek yaşta, altı veya yedi⁸ yaşlarında tahta geçen IV. Mehmet uzun süre görevde kalmış ve devletin idaresine sâbık yeniçeri kethüdâsı Kara Murad Ağa ve diğer ağalar, Kösem Mahpeyker Sultan ve Turhan Sultan saraya hâkim olmuştur.⁹ Kısaca küçük yaştaki padişahların yetkilerini genel anlamda sadrâzamlar, padişahın hocası veya yukarıda da ifade edildiği gibi daha çok anneleri üstlenmiştir. Bu sebeple bu yıllarda güçlü bir 'padişahтан' ve ortaya koyduğu güçlü bir 'idâreden' bahsetmek oldukça güçtür. Bununla birlikte 'Padişahın (Sultan IV. Mehmet'in) son dört senesi Türkler için, Avrupa'nın bütün devletlerine karşı altı cephede dövüşmekle geçmiş; büyük mağlubiyetler ve küçük zaferler birbirini kovalamıştır.'¹⁰ Ortaya çıkan iç ve dış problemler çözülmeye çalışılmış ama kesin bir başarı elde edilememiştir. el-Menîni'nin de yaklaşık olarak son çeyreğinde yaşadığı 17. yüzyıl, geneli itibariyle siyasî, sosyal ve ilmî açıdan çözümlerin yaşandığı problemlili bir dönem olmuştur. Öyle ki, Viyana yenilgisiyle başlayan çözümler devam etmekteydi. Büyük bir mâlî buhran ortaya çıkmış, kapıkulu askerlerinin maaşları verilememişti. Bu arada Anadolu'da isyanlar da devam etmekteydi.¹¹ Osmanlı Devleti, özellikle 17. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan isyanları kısmen de olsa bastırmakla beraber IV. Murad'ın iktidarından sonra Sultan İbrahim ve IV. Mehmed zamanında bunalım, artarak devam etmiştir.¹² IV. Mehmet döneminde Viyana kuşatması gerçekleşmiş ama bu kuşatma zaferle sonuçlanmayınca

⁶ Komisyon, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Bahâ Matbaası, 1960, IV, 2000-2001; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, XI, 77.

⁷ Komisyon, *Mufassal*, IV, 2001.

⁸ Ziyâ Nûr Aksun, *Osmanlı Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994, II, 189.

⁹ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, XI, 19, 77.

¹⁰ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, II, 252.

¹¹ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, XI, 75.

¹² Mehmet Öz, "Osmanlı", *Genel Türk Tarihi*, ed. H. Celal Güzel, Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, VI, 101. Genel olarak Girit seferiyle ilgili bkz. Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, XI, 60.

bu tarih, Osmanlı'da dönüm noktası olmuştur.¹³

IV. Mehmet'ten sonra II. Süleyman (m. 1687-1691) onun vefatı sonrası ise II. Ahmed (m. 1691-1695) devletin başına geçmiş, ancak savaşın Avusturya, Venedik ve Girit'i de içine alıp genişleyerek devam etmesi¹⁴ sonucu siyâsî, sosyal, ilmî ve diğer tüm alanlarda müspet yönde değişiklikler kaydedilememiştir.¹⁵ Kısaca savaşlar devam etmekte, buna eş zamanlı olarak siyâsî, sosyal, iktisâdî karışıklıklar ve ilmî düşüş, ağırlaşarak devam etmekteydi.

II. Ahmed'den sonra (m. 1695) tarihinde tahta geçen II. Mustafa'nın saltanatı (m.1703) tarihine kadar devam etmiştir. el-Menî'nin tahsiline devam ettiği gençlik yılları denilebilecek bu yıllarda gerileme devri (m. 1699-1792) başlamış ve bu gerileme, toprak kaybı ile birlikte idârî, sosyal ve ilmî konuları da kapsayarak devam etmiştir. Hatta toprak kaybı ilk defa bir anlaşmayla bu dönemde kabul edilmiş, idâri bakımdan müspet yönde gelişme sağlanamadığı gibi¹⁶ (m.1699)'da imzalanan Karlofça antlaşmasıyla gerileme devri başlamış oldu. Bu çerçevede 17. yüzyılın tam bir duraklama devri olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bu dönemde genç yaştaki ve reşit olmayan padişahlar, beceriksiz, dirâyetsiz idareciler ve sadrazamlar sebebiyle Osmanlı'daki idârî-siyâsî durum, ilim ve sanat hayatı büyük sıkıntı içine girmiştir. Gerçekten 17. yüzyılı, Osmanlılar için hem içerde hem de dışarıda en buhranlı yıllarını yaşadıkları bir dönem olarak kabul edebiliriz.¹⁷

II. Mustafa'nın tahttan düşmesinden sonra yerine kardeşi III. Ahmed (m. 1703-1730) geçmiş, 27 yıl gibi uzun bir süre iktidarda kalmış, bu dönemde bazı yenileşme hareketleri yapılmışsa da hal-

¹³ Kemal Çiçek, "İkinci Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş", *Genel Türk Tarihi*, ed. H. Celal Güzel, Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, VI, 115-146.

¹⁴ Komisyon, *Mufasssal*, IV, 2246, Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, XI, 90-96.

¹⁵ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, XI, 79-90.

¹⁶ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, XI, 97; Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994, IV, 282-288.

¹⁷ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)" *Genel Türk Tarihi*, ed. H. Celal Güzel, Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, VII, 55.

kın tepkisiyle karşılaşmıştır. Tarihte daha çok zevk ve sefâ ile hatırlanan Lâle devri III. Ahmed'in saltanatı döneminde yaşanmıştır.¹⁸ Kısaca bu dönemde de toplumdaki çoğu dengelerin bozulduğu, her geçen gün durumun daha kötüye gittiği, bu sebeple maneviyatın çöktüğü ve devleti kurtarma çabalarının imkânsızlığına inananların çoğaldığı ifade edilebilir.

III. Ahmed'den sonra I. Mahmud (m.1730-1754) tahta geçmiş ve Patrona Halil¹⁹ ayaklanmasının kötü koşullarında âsiler başkaldırmış ve sâdâbât köşklerinin yıkılmasında ısrar etmişler, tayin ettirdikleri İstanbul Kadı'sı Dîvâne İbrahim Efendi'den bu hususta fetvâ almışlar, bu karışıklıklar içinde herhangi bir ciddi başarı sergilenememiştir.²⁰

I. Mahmut'dan sonra Sultan III. Osman Hân (m. 1754-1757) ve Sultan III. Mustafa (m. 1757-1774) tahta geçmiş, zaman içinde devletin başına geçenler değişmiş ama 16. yüzyıldan itibaren başlayan toprak düzenindeki karmaşa, siyâsî, mâlî²¹ dengelerin bozulmaya yüz tutması ve eğitim-öğretim sisteminin eski kaliteli çizgisine döndürülememesi 17. yüzyılda da artarak devam etmiştir. Bunun sonucu olarak 18. yüzyılda merkezi siyâsetin, saltanatın gücü gittikçe zaafa uğramış, harplerin iyi idare edilemeyip kaybedilmesi, hatta 18. asırda harplerden neredeyse hiç başarı elde edilememesi disiplini bozmuş ve padişahlara bakış açısını da menfi yönde etkilemiştir.²² Bütün bunların sonucu olarak Ortadoğu'da kabilesel ve etnik bazı grupların özerklik istekleri ortaya çıkmaya başlamıştır.²³

Siyasi olarak IV. Mehmet döneminde başlayan iç isyanlar ve idaredeki boşluk sebebiyle hem İstanbul'da hem de Anadolu'da

¹⁸ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev; Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları, 1992, I, 330-332.

¹⁹ Abdulkadir Özcan, "Patrona İsyanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, XXXIV, 189.

²⁰ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, II, 345; Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 338.

²¹ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 305.

²² Yusuf Akcura, *Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 4-5.

²³ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 337.

ortaya çıkan durum çok endişe verici bir hal almıştı.²⁴ Karlofça ile sonuçlanan dört cephede mücadele verilen savaş, özellikle Avusturya ve Venedik cephelerinde kıymetli toprakların terkine sebep olmuş, ordu bu haliyle savaş kazanamayacak hal almıştı. Bu anlaşmayla Osmanlı'nın askeri kudretinin za'fa uğradığı, düşman üzerindeki Türk kudretinin silinmiş olduğu ortaya çıkmıştı.²⁵

Karlofça sonrası hudutlar tahkim edilmeye çalışılmış ama memlekette asayiş kalmadığı için eyaletler başkaldırıya başlamış, Rumeli'de Karadağ mıntıkasında Arnavutluk ve Sırbistan da hudutlar üzerinde bazı gayri Müslimler şekâvete girişmiş, Anadolu'da başıboş levendler yağmaya başlamış, Suriye ile el-Cezîre taraflarında devletle bağlantısını kesmek isteyenler isyan hareketine yönelmişlerdir. Şam valisine isyanları bastırmak için ferman gitmişse de bu isyanları bastırmak çok da kolay olmamıştır. Bu arada Mekke ve Medine'de hicaz emirliğini elde etmek için mücadeleler ortaya çıkmış, özellikle Rumeli'ye; Belgrad ile Babadağı ve Bosna eyaletine durumu düzeltmek için vaizler gönderilmişti. Fakat bu kötü gidişin önüne kısa aralıklarla geçilebilmişse de uzun vadede ortaya konulan gayretler müspet sonuç vermemiştir.²⁶

Sonuç olarak bütün bu verilerden hareketle el-Menîni'nin yaşadığı dönemde idârî, siyâsî açıdan belirgin bir gerileme yaşandığı ifade edilebilir.

1.2. Sosyal ve İktisâdî Durum

17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılın ilk yarısında siyâsî istikrarı yalayamayan Osmanlı Devleti'nde iç karışıklıklar baş göstermiş, bunun sonucu olarak da sosyal hayatta istikrarsızlık artmıştır. Bu dönemde yapılan savaşlarda başarı elde edilememesi, idareye bakış açısını olumsuz yönde etkilemiş, başta ekonomik durum olmak üzere idârî, adlî ve hukûkî bakımdan Osmanlı'nun içten içe yıkılmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanmak isteyen bir kısım mahalli

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, III, 296.

²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 595.

²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, 4.

mütegalibe âyanlar şehir, kasaba ve köylerdeki halka baskı yaparak devlet otoritesini kırmaya çalışmakta ve hükümete itaat perdesi arkasında halkı soymaktaydı. Hükümet ise içinde bulunulan durumun kötü olması sebebiyle bunlara engel olamamaktaydı. Ülkenin hemen her yerinde kendi başına hareket eden kişiler, gruplar-derebeyler birbirleriyle ve hükümetle mücadele etmekte, rakip gruplar çarpışmakta ve derebeyi denilen bu âyanlar sosyal dokuyu tamamen bozmaktaydılar. Olayları önlemek için gönderilen valiler ya bir grubu tutarak diğerlerini yok etmeye çalışmakta ya da menfaat nereden fazlaysa o tarafta yer almaktaydı. Bu da çıkan karışıklıkları çözmek yerine daha da içinden çıkılmaz hale sokmaktaydı. Bu çerçevede tüccar, çiftçi, ilmiye sınıfı vb. toplumdaki her kesimin güvenliği tehlike altına girmiş ve hangi otoriteye boyun eğeceği bilinmez bir hale gelmişti.²⁷

Osmanlı Devleti'nde aynı tarihlerde sosyal durumun bozulmasının sebeplerinden biri de *mâli* durumun tamamen bozulmasıdır. Hatta mali durumun kötü olması ve devlet otoritesinin yeterince kendini hissettirememesi sebebiyle toplumda rüşvet, her kesimi kapsayacak şekilde yayılmaya başlamış, bunun sonucu olarak da medreselere tayinler de dâhil her alanda kayırmacılık had safhaya ulaşmıştı.²⁸

IV. Mehmet'in küçük yaşta başa geçmesinden (m. 1648) sonra siyâsî olarak zaten var olan çalkantılar Sultan İbrâhim'in boğularak katledilmesiyle artarak devam etmiştir. Bu dönemdeki mâlî-ekonomik durum ise kelimenin tam anlamıyla dibe vurmuştu. Örneğin IV. Mehmet başa geçtiğinde culüs bahşişinin çok para tutması, hazinede de paranın yok denecek kadar az olması sebebiyle bu para ödenememiş, Cinci hoca lakaplı Hüseyin Efendi'den para istenmiş, vermeyince zorla alınma yoluna gidilmiştir.²⁹ Bu tür bir girişimin halk arasında yayılması, idareye güveni sarsmış, daha sonra yeni vergilerin konulması ise halkı huzursuz etmiştir. Ciddi anlamda devam eden mâlî sıkıntıdan çıkmak için yetki, bu konu-

²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, 318-319.

²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 250.

²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 241.

larda tecrübeli olan Vezir-i azam Sofu Mehmed Paşaya verilmiş o da, saraydan başlamak üzere her alanda tasarrufa gitmiştir. Bu sayede kısmen de olsa mâlî durumu düzeltmekle beraber küçük hükümdarın vâsisi gibi davranıp kimseye danışmaması ve yandaşlarının teşvikiyle rüşvet kapısını açması toplumda yayılınca başlatılan tasarruf hareketi de işe yaramamıştı. Tam tersine ekonomik durum daha da bozulmuş, esnaf ve sipahilerin ayaklanmaları vuku bulmuştu.³⁰ Bir taraftan bu ayaklanmaların bastırılmasıyla diğer taraftan da mâlî yapıyı düzeltmekle uğraşan hükümet, hazineye para bulmak ve kapıkulu ocaklarının maaşını verebilmek için 'imdâd-ı seferiyye' adıyla Osmanlı memleketleri içindeki şehir ve kasabaların zengin ve tüccarlarından, devlet memurlarından para tedariki için her tarafa fermanlar göndermişti.³¹ Ancak bundan da istenen netice alınamamış, hatta bu durum toplumdaki huzursuzluğu biraz daha artırmıştı. Her bir kesim kendi ekonomik gücünü korumak için idareye karşı halkı örgütlemeye başlamıştı. Ekonomik durum o kadar kötü hale gelmişti ki, II. Süleyman'ın cülûsundan sonra (m. 1688-1691) askerinin maaşını ödemek ve cülûs bahşisi vermek için saray kilerinde bulunan altın, gümüş eşya, kılıç vb. değerli eşyalar eritilerek gümüş ve altından darphanede para darp olundu ama bu da yeterli olmadı.³²

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, 17. ve 18. Yüzyılda daha önce de belirtildiği gibi siyasî tablonun kötü olması, mâlî durumun ağır bir şekilde bozulması sonucu sosyal hayatta karışıklıklar yaşamıştır. Her ne kadar özellikle mâlî durumda zaman zaman düzelmeler gerçekleştirilebilmişse de ilerleyen zamanlarda bu müsbet yöndeki gelişme devam ettirilememiştir.

1.3. İlmî ve Fikrî Durum

Osmanlı Devleti kurulduğu ilk yıllardan itibaren başta siyâsî ve idârî alanlarda olmak üzere özellikle ilmî alanda da günün şartlarına uygun bir yol izlemiştir.³³ *Bu bağlamda* Osmanlı, idârî ve

³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 242, 250.

³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 486.

³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 487.

³³ İpşirli, "Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII, Osmanlı İlimiye Mesleği Hakkında Göz-

siyâsî alt yapıyı kurarken ilmî alanı boş bırakmamış,³⁴ zamanın şartlarına göre üst düzey ilmî faaliyetler gerçekleştirmiştir. Ancak zaman içerisinde ilmî alandaki bu tutarlı yol devam ettirilememiş ve gerileme döneminin sonuçlarından ilmî alan da nasibini almıştır. İlmî seviyenin düşmesinde veya istenen oranda başarının gerçekleşmemesinde yetersiz kimselerin müderrisliğe getirilmesi ve 'rüşvet' ile iş gören ilmiye sınıfının yer alması etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde nadir görülen yetersiz müderrislerin medreselere hoca olarak atanması, iltimasla müderrislik görevi verilmesi duraklama ve gerileme dönemlerinde sıklıkla görülmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da medreselerin kalitesi hem müderris hem de öğrenci açısından tabii olarak düşmüştür.³⁵ Gerileme döneminde müderris atamalarında gerekli titizliğin gösterilmediğiyle ilgili birçok örnek bulunmakla beraber bu bağlamda Şeyhu'l-İslâm Feyzullah Efendi'nin belli başlı makamları oğullarına ve yandaşlarına vermesi ve büyük oğlu Fethullah Efendi'nin kendisinden sonra Şeyhu'l-İslâm olması için hattı hümâyun ısdâr ettirmesi (padişahın yazılı emir çıkartması) zikredilebilir.³⁶ Bu vb. olaylar hem iç huzurun bozulmasına hem de ilmî durumun daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. el-Menîni bu şartlarda dahi eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiş, dönemin ilmî düzeyi göz önünde bulundurulursa kayda değer eserler vermiştir denilebilir.

Bu şartlar altında Sultan Mahmud, ilmî olarak güzel hizmetler yapmaya gayret göstermiş, sarayın hazine koğuşunda bulunan ve istifade edilmeyen çok sayıdaki değerli kitapları Ayasofya Camii'nin içinde yaptırdığı kitaplığa koydurarak bunları genel istifadeye sunmuştur.³⁷ Ancak bütün bu gayretler dahi ilmî seviyenin

lemler (XVI - XVII. Asırlar)", s. 273.

³⁴ İpşirli, "Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII, Osmanlı İlmîye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI - XVII. Asırlar)", s. 274.

³⁵ Komisyon, *Mufasssal*, IV, 2264.

³⁶ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, XI, 109. Konuyla ilgili olarak bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 68. Ayrıca müderrislerin ilmî kalitesinin düşmesi ve büyük ulemâ ailesinin çocuklarının imtiyazlı halde olmasıyla ilgili olarak bkz: İpşirli, "Medrese", XXXI, 468.

³⁷ Komisyon, *Mufasssal*, V, 2527.

istenilen düzeye ulaşmasını temine yeterli olmamıştır.

Yine IV. Mehmet zamanında devlete nüfuz eden vaizlerle, şeyhler arasında münakaşalar çıkmış³⁸ ve 'bu münakaşalar hem devletin siyasi olarak zarar görmesine sebep olmuş hem de ilmî faaliyetlerin istenen seviyede seyrine engel teşkil etmiştir. Öyle ki, '17. yüzyıl sadece siyasi anlamda değil, din ve tasavvuf cephesinde de dengelerin bozulduğu bir yüzyıldır. Önceki yıllarda daha çok alttan alta seyreden medrese-tekke kavgası bu yüzyılda toplumsal dengeyi rahatsız edecek düzeye ulaştı.³⁹ Buna örnek olarak Kadızâdeliler ile Sivâsîler arasındaki mücadeleler gösterilebilir.⁴⁰ İlmî düzeyde başlayan bu hareketler burada kalmamış fiili duruma dönüşerek Kadızâdeliler'in Halvetî tekkesini basmalarına ve deverân eden dervişleri dağıtmalarına kadar uzanmıştır. Bu fiili durum sonrası Kadızâdeliler'in katli için ferman alınmış, ama bu ceza sürgüne çevrilerek IV. Mehmet döneminde başlayan bu ikinci safha sona ermiştir.⁴¹ Görüldüğü gibi iki grup arasında ortaya çıkan olaylar toplumun her kesimini sararak ilmi değerlendirmelerden uzak, karşılıklı fiilî saldırılara varmıştır. Bu hareketler medreselerdeki eğitimi de derinden etkilemiş, söz konusu farklı anlayışlar hocalar ve öğrenciler arasında tartışılır olmuş ve kim hangi fikri savunuyorsa ona göre tasnife tâbi tutulmuştur. Bu da mevcut fikirleri tartışmaktan yeni fikirlerin ortaya çıkmasına zaman bırakmamıştır.

³⁸ Komisyon, *Mufasssal*, IV, 2046.

³⁹ Mustafa İsen, "Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı", *Genel Türk Tarihi*, ed. H. Celal Güzel, Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, VI, 609.

⁴⁰ Kadızâdeliler, Sivâsîler mücadelesi için bkz; Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, XXIV, 100-102. 'XVII. yüzyılda Osmanlılar'da dinî ve içtimâî hareket başlatan vâizler zümresi ve bu harekete verilen ad. IV. Murad, Sultan İbrâhîm ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, adını IV. Murad döneminin vâizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'den (ö. 1045/1635) almıştır. Mehmed Efendi ile dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî arasında önce fikrî seviyede başlayan tartışmalar, sosyal ve dinî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak gelişmelere zemin hazırlamıştır.' Ayrıca geniş bilgi için bkz. Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, XI, 36; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 357.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 359-366.

Osmanlı devleti, kuruluşundan itibaren belli bir ilmî düzey oluşturmuş ve zaman içinde bu seviye büyük âlimler yetiştirerek devam ettirilmiştir. İlmî düzeydeki yüksekliğe paralel olarak Osmanlı medreselerinde görev yapan hocalara da hatırı sayılır ücretler ödenmiştir.⁴² Özellikle de 'dârul-hadîs'lerde görev yapan müderrisler, en yüksek rütbeli müderrislerdir, protokolde yer alırlar ve maaşları da diğer müderrislerden yaklaşık iki kat fazladır.⁴³

Osmanlı'da ilmî durum çerçevesinde değinilmesi gereken noktalardan biri de hadis eğitimidir. Çünkü el-Menîni her alanda eserleri olmasına rağmen daha çok muhaddis olarak anılmıştır. Onun yaşadığı dönem de dahil Osmanlı döneminde var olan hadis çalışmalarıyla ilgili yeterince araştırma yapılabilmiş değildir.⁴⁴ Yapılan bazı çalışmalar da dâru'l-hadîslerle, belli bir dönem veya şahıslarla sınırlı kalmıştır.⁴⁵ Mevcut duruma bakılırsa daha önceden var olan hadis çalışmaları ve dâru'l-hadîsler 'Osmanlı'da yükselme devrinin sonuna kadar hem sayı hem de eğitim öğretim kalitesi bakımından hızlı bir gelişme göstermişlerdir. Ama duraklama devrinden sonraki gerilemeden bu kurumlar da nasiplerini almışlar, eski ilmî güçlerini kaybetmişlerdir. Zaman içerisinde, bu kurumları yeniden yapılandırmak ve eğitim öğretimin kalitesini yükseltmek için çıkış yolları aranmış, köklü çözümler getirilmeye çalışılmış ama devletin içinde bulunduğu durum, yapılan değişikliklerden ümit edilen sonuçları almaya imkân vermemiştir.'⁴⁶ Netice itibarıyla Osmanlı Devleti'nin gerileme dö-

⁴² Müderrislerin konumu, aldıkları ücretler ve dâru'l-hadîslerin XVI. asırda Osmanlı medreseleri arasındaki yeri konusunda bkz; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat Tarihi*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976, s. 48-49; Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Çev: Ali Yardım, İstanbul: Damla Yayınları, 1976, s. 228, 245.

⁴³ Ali Yardım, *Hadis I*, İzmir: Dokuz Eylül Üniv. Yayınları, 1984, s. 173-175; Ali Yardım, "Darulhadis", (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Dârülhadis) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, VIII, 529-532.

⁴⁴ Yunus Mâcit, *Osmanlı İmparatorluğu Gerileme Dönemi'nde Yapılan Hadis Çalışmaları (1699 Karlofça Antlaşması-1876 I. Meşrutiyet)*, Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 1990, s. 9.

⁴⁵ Mehmet Emin Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, Ankara: Kitâbiyât, 2005, s. 110.

⁴⁶ Salih Karacabey, "Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (8) 1999, s. 149-169.

neminden itibaren medreselerdeki hadis öğretimi de eskiye nazaran devletin gerilemesine paralel olarak gerilemiştir.⁴⁷

Osmanlı dönemi ilim anlayışı bağlamında eleştiri konusu yapılan noktalardan biri, özellikle duraklama ve gerileme dönemlerinde şerh ve hâşiyelere yönelinmiş olmasıdır. el-Menî'nin ilmî bakımından en verimli yaşlarında olduğu XVIII. yüzyılın ilk yarısında medreselerde hâşiye, muhtasar ve şerh gibi çalışmalar fazlalaşmıştır.⁴⁸ Ancak bunların hedefinin de hadislerin anlaşılmasını temin etmeye yönelik bir faaliyet olduğu ifade edilebilir. Kanaatimizce bu çerçevede ortaya çıkan bütün bu te'lifatı tamamen yok saymak da isabetli olmayacaktır. *'Osmanlı ilim hayatı, geçmişi yedisekiz asra uzanan bir ilim geleneğine yaslanmaktadır ve bu geleneğe sıkı sıkıya bağlıdır. Söz konusu gelenek, o güne kadar kurucu metinlerini, otorite âlimlerini çoktan çıkarmış, bilimsel yöntemlerini yerli yerine oturtmuş, eğitim kurumlarını yerleştirmiş ve olgunluk çağına ulaşmış bir gelenektir.'*⁴⁹ Bu köklü gelenek içinde o dönemin ilmî kurumları, özellikle hadis alanında hem Anadolu'da hem de Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan diğer ilim merkezlerinde tedrisata devam etmekteydi. Tadrîsâtın içeriğinin mevcudu korumaya yönelik olduğu ve ilimde yeni inkişaflar yerine şerh ve hâşiye ile yetinildiği yönündeki eleştirel yaklaşımlar,⁵⁰ Osmanlı'nın bazı dönemleri için mevcudu tespit anlamında yerinde bir değerlendirme olarak görülebilirse de bu yaklaşımların eleştirel yönleriyle ilgili yeterince ilmî araştırmaların yapıldığı ve buradan hareketle olumsuz kanaatlerin ortaya konulduğu söylenemez. Ayrıca bu faaliyetlerin kurucu metinleri anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik bir faaliyet olduğu da unutulmamalıdır.⁵¹ Yine aynı şekilde medreselerde-

⁴⁷ Bayram Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 10.

⁴⁸ Kadir Gürlü, "Türk Modernleşmesi Sürecinde Hadis İlminin Genel Durumu", *İslâmî İlimler Dergisi*, 2 (2) Güz 2007, s. 106.

⁴⁹ Mesut Kaya, "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği", *Marife*, 15 (1), Yaz, 2015.

⁵⁰ Osmanlı'da hâşiye ve şerh ile ilgili bkz: Kaya, "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği", s. 11-16.

⁵¹ Şerh ve hâşiyeye ilgili olarak bkz: İsmâil Kara, " 'Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve

ki şerh, hâşiye vb. bu gayretler, ilmî bakımdan Osmanlı'nın duraklama dönemini geride bırakıp gerilemeye başladığı bir dönemde, hiç olmazsa daha fazla gerilemeyi önlemek için mevcut seviyeyi korumaya yönelik bir faaliyet olarak da değerlendirilebilir. Buradan hareketle bir dönemi veya şahsı ilmî bakımdan değerlendirirken içinde bulunulan şartları bütün yönleriyle ele alıp bir kanata varmak daha isabetli olacaktır.⁵² İşte el-Menîni'yi ve yaşadığı dönemdeki ilmî durumu da bu bağlamda ele alıp değerlendirmek gerekir.

Görüldüğü üzere 16. Yüzyıl sonlarına doğru hem müderris kalitesi hem de tedrisat ve talebe yönüyle medreseler bozulmaya başlamış, bu bozulma, ilerleyen asırlarda artarak devam etmiştir.⁵³ Nihayet el-Menîni'nin de yaşadığı dönemde medreselerdeki bozulmalar gün yüzüne çıkmış, daha sonra da bu bozulmaların ve kötü gidişin önüne geçilememiştir.

el-Menîni, bu zaman diliminde vefatından önceki son birkaç yılını yaşamaktadır. Kısaca bütün bu verilerden hareketle el-Menîni'nin yaşadığı dönemle ilgili olarak şunlar söylenebilir; Bu dönemde siyâsî, idârî, sosyal ve ekonomik, özellikle de eğitim açısından belirgin bir gerileme dönemi yaşanmıştır. İşte böyle bir ortamda el-Menîni'nin dönemin şartları çerçevesinde ilmî faaliyetlerini, özellikle de hadis alanındaki çalışmalarını sürdürmesi azımsanacak bir durum olmasa gerektir. Elbette Osmanlı döneminin her bakımdan zirvede olduğu dönemden veya günümüzde içinde bulunulan şartlar ve ilmî yaklaşımlar zâviyesinden bakılacak olursa o dönemki çalışmalar derinlikli bulunmayabilir. Ancak bir âlimi, içinde bulunulan zamanın ve ilmî anlayışın şekillendirdiği de unutulmamalıdır.

2. Ahmed El-Menîni'nin Hayatı

Ahmed el-Menîni, Osmanlı döneminde yaşamış çok yönlü bir

Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not", *Dîvân, Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 15 (28), 2010/1, s. 1-67.

⁵² Yavuz Ünal, "Cumhuriyet Dönemindeki Hadis Çalışmalarının Serencamı", *İslâmî İlimler Dergisi*, 2 (2), Güz 2007, s. 229-248.

⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 67, 71-74.

âlimdir. Başta fıkıh, tefsir, târih, edebiyat ve hadis olmak üzere dini ilimlerin hemen her alanında çalışmalarda bulunmuş ve özellikle tarih, edebiyat ve hadis alanındaki kitapları/eserleri ile temâyüz etmiştir. Bu sebeple el-Menînî tarihçi, edip, fakîh ve muhaddis⁵⁴ olarak anılmıştır.⁵⁵ el-Menînî, el yazması olan eserlerinde hayatıyla ilgili bilgiler vermektedir. Bu sebeple burada Onun başta 'el-Kavlü's-Sedîd fî İttisali'l-Esânîd' adlı eseri olmak üzere diğer eserlerine müracaat edilerek bu konuda bilgi verilecektir.

2.1. Ahmed el-Menînî'nin Doğumu, Künyesi ve Ailesi

Ahmed el-Menînî, kendi ifadesiyle Muharrem ayında hicrî 1089 yılında Cuma gecesinin seher vaktinde Şam'ın 'Menîn' karyesinde doğmuştur.⁵⁶ Babası doğumunu yazılı olarak böyle tarih düşmüştür.⁵⁷

Ahmed el-Menînî, kaynaklarda 'Ahmed b. Ali b. Ömer b. Sâlih b. Ahmed (b. Süleymân b. İdrîs b. İsmâîl b. Yûsuf b. İbrâhîm) el-

⁵⁴ es-Seyyid Muhammed Halîl el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karnî's-Sânî Aşar*, (Târîhu'l-Murâdî) Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ty, I, 133-134; Muhammed b. Abdurrezzâk b. Muhammed (Kürd Ali h. 1372), *Hutatu'ş-Şâm*, Dimaşk: Mektebetü'n-Nürî, 1983, IV, 61; Ömer b. Rızâ b. Muhammed Râgıb b. Abdilganî Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, t.y. II, 15.

⁵⁵ DîA, "Ahmed el-Menînî", II, 100; el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karnî's-Sânî Aşar*, (Târîhu'l-Murâdî), I, 133-134; Abdurrezzâk b. Hüseyin b. İbrâhîm el-Baytâr el-Meydânî ed-Dimâşkî, *Hilyetü'l Beşer fî Tarihi'l-Karnî's-Sâlisi Aşar*, Tahk: Muhammed Behce el-Baytâr, Beyrût: Dâru Sâdir, 1993, I, 238; Muhammed b. Abdurrezzâk b. Muhammed, (Kürd Ali h. 1372) *Hutatu'ş-Şâm*, IV, 61.

⁵⁶ Şam'a yaklaşık 16 km uzaklıkta olan Menîn karyesi halen mevcut olup bol su kaynaklarına sahip ve etrafı dağlarla çevrili mümbit bir yer olarak tanıtılmaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi ve ilgili harita için bkz:

ea.http://mneen.reefnet.sy/index.php?option=com_content&view=article&id=228:---2012-&catid=2:2008-12-20-11-00-06. Erişim tar.17.07.2018.

https://www.google.com.tr/search?q=%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%A9+%D9%85%D9%86%D9%8A%D9%86+%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7&ei=OupOW_3gHZCJmwX8oreACw&start=0&sa=N&biw=853&bih=410. Erişim tar.17.07.2018.

<http://www.esyria.sy/edamascus/index.php?p=stories&category=places&filename=201403130031063>. Erişim tar.17.07.2018.

⁵⁷ el-Menînî, *el-Kavlü's-sedîd*, İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Nuru Osmâniye, Yer no: 625, vr. 11b; el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karnî's-Sânî Aşar*, (Târîhu'l-Murâdî), I, 134; el-Menînî'nin doğumu ve eserleriyle ilgili olarak bkz: Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, II, 15; el-Baytâr, *Hilyetü'l Beşer fî Tarihi'l-Karnî's-Sâlisi Aşar*, I, 863.

Adevî⁵⁸ el-Hanefî et-Trablusî olarak anılmıştır.⁵⁹ Ayrıca 'Ebu'n-Necâh, Şihâbuddîn ve el-Menîni el-Osmânî,⁶⁰ Allâme Şihâb⁶¹, ed-Dımaşkî⁶², Ebu'l-Abbâs⁶³ vb. sıfatlarla anılsa da doğum yerinin Şâm'ın 'Menîni' karyesi olması sebebiyle buraya nisbet edilerek 'el-Menîni' künyesiyle anılmış ve bu isimle meşhur olmuştur.⁶⁴

el-Menîni'nin âilesi, aslen Trablusşâm'ın 'birkâil' köyündendir. Buradan Dımaşk'daki Sâlihiyye'ye göç eden el-Menîni'nin babası, (ö.1108/1697) orada bir müddet iskân ederek ders halkalarına katılmıştır. Özellikle Şafiî mezhebinde derinlemesine ilim sahibi olan babası başta Şeyh Muhammed el-Balbâlî⁶⁵ (ö. 1083/1673) ve Şeyh Ali el-Kabardî⁶⁶ (ö. 1060/1650) olmak üzere dönemin meşhur âlimlerinden ders almıştır. Âlim bir babaya sahip olan el-Menîni'nin yanında tahsile başladığı kardeşi⁶⁷ Şeyh Abdurrahmân ve Şeyh Abdulmelik⁶⁸ de dönemin önde gelen âlimlerin-

⁵⁸ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, vr:103b; el-Menîni, *İdâetü'd-Derâî*, Suûdî Arabistan, Mekke: Mektebetü'l-Harem, Yer no: 864, 865, vr: 2a.

⁵⁹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, II, 15.

⁶⁰ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 103b; el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fi A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşar*, (*Târîhu'l-Murâdî*) 133-134; el-Menîni, *Târîhu's-Şâm*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevpaşa, Yer no: 472, vr. 2b.

⁶¹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, (ö. 1252/1836) *ed-Dürri'l-Muhtâr ve Hâşiyetü İbn el-Âbidîn (Raddu'l-Muhtâr)*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992, I, 617; Abdullah b. Saîd b. Muhammed İbâdî'l-Lahcî el-Hadrâmî eş-Şehârî el-Murâvî, (ö. 1410 h) *Münteha's-Suâl alâ Vesâilil-Vusûl ilâ Şemâilî'r-Rasûl*, Cidde: Dâru'l- Minhâc, 2005, I, 41.

⁶² Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b Kâsım el Hallâk ed-Dımaşkî el-Kâsimî, *Kavâidü'd-Tahdîs Min Funûni Mustalah'il-Hadis*, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty. I, 44.

⁶³ Abdurrahmân b. Hasan el-Cebertî, *Târîhu Acâibu'l-Âsâr fi't-Terâcimi ve'l-Ahbâr*, Beyrût: Dâru'l-Cil, t.y. I, 140, el-Menîni'nin lakablarıyla ilgili olarak bkz; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, s. 50.

⁶⁴ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 2b, 11a. Ayrıca bkz; el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fi A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşar*, (*Târîhu'l-Murâdî*) 1, 145.

⁶⁵ Muhammed Ali el-Bilbâlî, (Bu ismin okunuşu farklı da olabilir, örneğin 'Balbâlî' bu farklı okuyuş için bkz; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, IX, 100.)

⁶⁶ Ali b. İbrâhîm b. Ali el-Kabardî, (h.984) de doğmuştur. Şamlıdır ve Şafiî mezhebine mensuptur. Dımaşk'teki Emevî Camii'nde ders vermiş ve h. 1060 da vefat etmiştir. Bu konuda bkz; el-Ba'li, Muhammed b. Abdilbâkî el-Hanbelî, *Meşihatü Ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, byy: bty, I, 15.

⁶⁷ Bkz; el-Menîni, *el-Kavlüs-Sedîd*, 35a.

⁶⁸ el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fi A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşar*, (*Târîhu'l-Murâdî*) 1, 134; el-Baytâr, *Hilyetü'l Beşer fi Tarihi'l-Karni's-Sâlisi Aşar*, I, 863.

dendir. Bu yönüyle el-Menînî, ilimle içiçe olan bir aile ortamında yetişmiş, ‘Şam bölgesinin tanınmış ulemâ ailesine mensup’⁶⁹ bir âlimdir.

2.2. Ahmed el-Menînî’nin Tahsil Hayatı

Çocukluğu ‘Menîn’ karyesinde geçen Ahmed el-Menînî, çok küçük yaşlarda babasından Kur’an-ı Kerim’i okuma, ezberleme ve ilk tahsil sayılabilecek temel bilgileri aldığını ifade etmektedir.⁷⁰ el-Menînî, on üç yaşına⁷¹ geldiğinde Şeyh Ebu’l-Kâsım Ali es-Sumeysâtî’nin müsafirhanesinde bir hücrede kalmaya başladığını belirtmekte ve burada temel ilimlerden sayılan tevhid ilminde ‘senûsiyye’⁷² ve tecvid ilminde ‘cezeriyye’⁷³ gibi bazı temel ilimleri (mukaddimât) okuduğunu beyan etmektedir. Yine el-Menînî, ilerleyen zamanlarda Şafîî fıkına ait İbn Kâsım el-Gazzî’nin⁷⁴ (ö.918/1512) ‘el-Gâye’ şerhini ve nahivde ‘Acurrûmiyye’yi;⁷⁵ sarf

⁶⁹ DİA “Ahmed el-Menînî”, II, 100.

⁷⁰ El-Menînî, *el-Kavlü’s-sedîd*, vr. 11b; Doğumu ve eserleriyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz; el-Murâdî, *Silkü’l-Dürer fi A’yâni’l-Karnî’s-Sânî Aşar*, (Târîhu’l-Murâdî), I, 134.

⁷¹ el-Murâdî, *Silkü’l-Dürer fi A’yâni’l-Karnî’s-Sânî Aşar*, (Târîhu’l-Murâdî) I, 134.

⁷² (Eş’arî âlimlerinden Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî’nin (ö. 895/1490) akaide dair dört eserinin ortak adı. Kuzey Afrika’da devrinin en büyük kelâm âlimi olarak tanınan Senûsî, akaid konusunda *el-Mukaddime fi’t-Tevhîd*, *Akîdetü Ehli’t-Tevhîd es-Suğrâ*, *Akîdetü’s-Senûsî el-Vustâ ve Akîdetü Ehli’t-Tevhîd el-Kübrâ* adlı eserleri yazdı; ayrıca bunları şerh ve ihtisar etti.) Bkz; Yusuf Şevki Yavuz, “Akîdetü’s-Senûsiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, II, 219-221.

⁷³ ‘*el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*’ adlı tecvitle ilgili eseri, İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) tecvid ilmine dair manzum eseridir.’ Bkz; Tayyar Altıkulaç, “İbnü’l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, XXXI, 551-557.

⁷⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Kâsım b. Muhammed el-Gazzî el-Kâhîrî (ö. 918/1512) ile ilgili olarak bkz; Cengiz Kallek, “İbn Kâsım el-Gazzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, XX, 105-106; ‘Şafîî fakihî, Arap dil âlimi ve muhaddis. (*Fethu’l-Karîbi’l-Mü’cib fi Şerhi Elfazi’t-Takrîb (el-Kavlü’l-Muhtar fi şerhi Gayeti’l-İhtisâr)*). Ebû Şüca’ın fıkha dair *Gayeti’l-İhtisâr (et-Taqrîb, el-Muhtasar)* adlı eserinin şerhidir.)

⁷⁵ ‘İbn Âcurrûm’un (Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî (ö. 723/1323) ‘*el-Âcurrûmiyye*’ adlı eseriyle tanınan Kuzey Afrikalı dil ve kıraat âlimi. Nahve dair ‘İbn Âcurrûm’un en meşhur eseri el-Mukaddimetü’l-Âcurrûmiyye’dir (el-Ecrûmiyye, el-Ücrûmiyye, el-Cerûmiyye) fi mebâdî’i (kavâidi) İlmî’l-Arabiyye) isimli eserinin kısa adı’. Bkz; Hulusi Kılıç, “el-Ecrûmiyye” (İbn Âcurrûm) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

ilmine yeni başlayan kimseler için hazırlanan İzzî'nin (ö.660/1262) 'Sarf'ını⁷⁶ okudum diyerek çocukluk çağı denilebilecek yaşlarda temel bazı eserleri okuduğunu belirtmektedir. el-Menîni, ayrıca her bir ilim dalının temel eserlerini okumakla yetinmeyip aynı zamanda dönemin büyük âlimlerinin ders halkalarına da devam ederek ilim yelpazesini genişlettiğini ifade etmektedir.⁷⁷ Bu bağlamda el-Menîni, asıl hocası olan Şeyh Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî'den (ö.1126/1714) ders almaya başladığını, bir müddet sonra oğlu Şeyh Abdu'l-Celîl b. Ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî'den (ö.1119/1707) de ilmî olarak istifade ettiğini belirtmektedir. Ayrıca el-Menîni, Şeyh Abdulcelîl'in genç yaşta vefatı üzerine hocasının isteği üzerine öğrencilere ders vermek üzere onun yerine geçip hocalık yapmaya başladığını zikretmektedir.⁷⁸ Yine O, hocası Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî'nin vefatından sonra müzakere meclisini üst düzey ilimlerin okutulduğu 'el-Âdiliyye el-Kübrâ'⁷⁹ 'Büyük Âdiliyye Medresesi'ne taşıdığını, oradaki müzakerelere gücü nispetinde aralıksız olarak devam ettiğini ve daha sonra terfi ederek adı geçen medresede ders vermeye başladığını belirtmektedir. Söz konusu medrese diğer medreselere göre ilmî açıdan daha yüksek bir konumu ifade etmekte ve burada üst düzey hocalar ders vermekteydi.

el-Menîni, bu çerçevede İmâm Buhârî'nin *Sahîhi*'ni Şâm-Dımaşk'da Emevî Câmii'nde 'kubbetü'n-nesr'⁸⁰ altında öğrencilere

Yayınları, 1999, IXX, 295-296.

⁷⁶ İzzeddîn ez-Zencânî'nin hayatı, eserleri ve 'el-İzzî fi't-Tasrîf' adlı eseri ile ilgili olarak bkz; Ahmet Özel, "İzzeddîn ez-Zencânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, VIXL, 253-254. (İzzeddin ez-Zencânî'nin kaleme aldığı, özellikle Osmanlı medreselerinde okutulan ve sarf cümlesi olarak tanınan beş klasik eserden biri.)

⁷⁷ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 11b.

⁷⁸ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, 11b.

⁷⁹ Bkz: Cengiz Tomar, "el-Melikü'l-Âdil-I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, IXXX, 59-60.

⁸⁰ Ahmet Özel, "Emeviyye Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, XI, 109. (Câmii'deki ilim halkalarının en önemlisi Kubbetü'n-nesr'in altındaydı ve yüksek seviyede bir meclisti. XVII. yüzyılda Şam'ı ziyaret eden İbrâhim b. Abdurrahman el-Hıyârî buradaki eğitime çok rağbet olduğunu ve hocalarına "müderresü'l-kubbe" denildiğini kaydeder.)

okutma vazifesiyle görevlendirildiğini belirtmekte,⁸¹ bu görevi kendisine Şeyhu'l-İslam Feyzullah Efendi'nin oğlu Osmanlı Şeyhu'l-İslamı Feyzullahefendizâde Seyyid Mustafa Efendi'nin⁸² (ö. 1158/1745) verdiğini belirtmektedir. Aynı şekilde Mustafa Efendi'nin kendisinden bu konudaki birikimlerini yazmasını istediğini belirten el-Menîni, kendisinin de bu isteği/işareti kabul edip *İdâetü'd-derârî alâ şerhi sahîhi'l-Buhârî* adlı şerhi hazırladığını ifade etmektedir.⁸³

el-Menîni, hilafet merkezine (İstanbul'a) gittiğinde yazdığı eserler sebebiyle hem takdir görmüş hem de ulemâ indinde yüksek bir merteye olan Süleymâniye hatîbi rütbesini almış ve Emevî Camii'nin hatipliği görevini de sürdürmüştür.⁸⁴

3. Ahmed el-Menîni'nin Eserleri

3.1. Günümüze Kadar Gelen Eserleri

1. el-Mevâhibü'l-Mücîb fi Nazmi mâ Yahtassu bi'l-Habîb⁸⁵

2. Fâtihatü İstinzâlî'n-Nasr bi't-Teveşşüli bi Şühedâi Uhud ve Ehli'l-Bedr⁸⁶

3.Şerhu's-Sadr bi Şerhi Urcûzet-i İstinzâlî'n-Nasr bi't-Teveşşül bi Ehli'l-Bedr⁸⁷

⁸¹ el-Menîni, *İdâetü't-Derârî*, vr. 2a.

⁸² Şeyhulislam Feyzullah Efendinin oğludur. (13 Nisan 1736) senesinde Şeyhulislamlığa getirilmiştir. Geniş bilgi için bkz: Mehmet İpşirli, "Mustafa Efendi, Feyzullahefendizâde" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, XXXI, 297-298.

⁸³ el-Menîni, *İdâetü't-Derârî*, 2a-b.

⁸⁴ el-Murâdi, *Silkü'd-Dürer fi A'yâni'l-Karnî's-Sânî Aşar*, (*Târîhu'l-Murâdi*), I, 135.

⁸⁵ İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Lala İsmâil, Yer no: 608, vr. 31; Lâleli, Yer no: 562, vr. 30. (Eser, nazım şeklindedir. Hz. Peygamber'in (as) vasıflarını konu almaktadır.)

⁸⁶ İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Lâleli, Yer no: 1529, vr. 23. el-Menîni'nin bu eseri Arap edebiyatında bu konudaki en güzel şiir örneklerinden biri olarak sayılmaktadır. Bkz: Kenan Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tevesşül/Şefaât Dileme ve Yakarış Şiirleri", *Ağrı İbrâhim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), Nisan, 2015, s. 51.

⁸⁷ İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Erzincan, Yer no: 73, vr. 214; Esad Efendi, Yer no: 353; Hacı Mahmud Efendi, Yer no: 3969, vr.79; Hüdâi Efendi, Yer no: 1178, vr. 116; Lala İsmail, Yer no: 54, vr. 105. Tâhir Ağa Tekkesi, Yer no: 163, vr. 114. Eserin mevcûdiyeti ile ilgili olarak bkz: el-Menîni, *Şerhu's-Sadr*, vr. 5b; el-Menîni, *Şerhu's-*

4. Kitâbu'l-Arfi'n-Nâsim Şerhu Risaleti'l-Allâme Kâsım (Mühâssaten mine'l-Menâr fî Usûli'l-Fıkh)⁸⁸

5. Şerhu Utbî li'l-Yemînî⁸⁹

Utbî'nin eseri *Târîhu'l-Yemînî* yayımlanmış ve bu eser üzerine birden fazla şerh yapılmıştır. Bunlardan biri de Osmanlı âlimi Ahmed el-Menîni'nin *el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî* adlı şerhidir.⁹⁰ Taş baskı nüshası Diyanet İşleri Başkanlığı kütüphanesinde D5288.7M461869, 950.17MEN1869 yer numarasıyla, *Şerhu Târîhi'l-Utbî=el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî* adıyla yer almaktadır.

6. Esmâü'l-Enbiyâ⁹¹

7. Şerhu Kasîdeti Bahâüddîn el-Âmilî fî Hakki'l-Mehdî⁹²

8. Târîhu's-Şâm (el-Î'lâm bi Fedâilî's-Şâm)⁹³

9. el-Kavlü's-Sedîd fî İttisali'l-Esânîd, (İcâzetü'l-Esânîd el-Müveşşah bi Hattî's-Şeyh el-Müşâru İleyh) (el-Kavlü's-Sedîd fî Usûli'l-Esânîd)⁹⁴

Sadr, vr. 3b-4a. (Eserde ashâbın isimleriyle tevessülde bulunulmakta ve hadis usûlü konularıyla ilgili kısa bilgi verilmektedir.)

⁸⁸ İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, Yer no: 304, vr. 98; H. Ali Paşa, Yer no: 304; el-Menîni *el-Arfu'n-Nâsim* adlı şerhinde kendi şerhini tanıtırken şu açıklamalarda bulunmaktadır: 'Eserlerimden biri de, İbn Kutluboğa'nın *el-Menâr* adlı eserden ihtisâr ettiği, yaklaşık on fasikülden oluşan *Şerhu Risâleti'l-Allâme Kâsım b. Kutluboğa fî Usûli'l-Fıkh* adlı şerhtir. Ben bunu *el-Arfu'n-Nâsim Şerhu Risaleti'l-Allâme Kâsım* olarak isimlendirdim.' Bkz: el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, vr.12a.

⁸⁹ İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Yer no: 3894; Hacı Beşirağa, Yer no: 488, vr. 512. Ayrıca eserin mevcudiyetiyle ilgili olarak bkz: el-Menîni, *Târîhu Ebî Nasr el-Utbî*, vr. 3a.

⁹⁰ Erdoğan Merçil, "Utbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, XLII, 236; el-Menîni, *Târîhu Ebî Nasr el-Utbî*, vr. 567a.

⁹¹ İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih, Yer no: 689, vr. 124.

⁹² Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Yer no: 3781, vr. 45; Reîsü'l-Küttâb, Yer no: 1124, vr. 31; Esadefendi, Yer no: 2857, vr. 40. Ayrıca eserin mevcudiyeti ile ilgili olarak bkz: Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, Mısır: Matbaatü Serkîs, 1928, II, 1262.

⁹³ İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevpaşa, Yer no: 472, vr. 40.

⁹⁴ Eserin adının '*el-Kavlü's-Sedîd fî Muttasili'l-Esânîd*' şeklinde verildiği de olmuştur. Bkz: Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 1, 207; İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Nûru Osmâniye, Yer no: 625, vr. 110. el-Menîni'nin bu ve diğer eserleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: Abdullay b. Abdilkebir el-Kettâni, *Fihrisü'l-Fehâris*, Tahk: İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1982, II, 976; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, s.

el-Menînî'nin hadis ilmiyle ilgili görüşlerini geniş bir şekilde açıkladığı, özellikle de hadis konularıyla ilgili bilgiler verdiği en önemli eseri *'el-Kavlü's-Sedîd fi't-tisâli'l-Esânûd'* adlı eseridir.

10. İdâetü'd-Derârî alâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî: el-Menînî'nin hadis ilmi açısından en önemli eserlerinden biri de *'İdâetü'd-Derârî'* adlı Buhârî şerhidir. Bu şerhin mevcudiyetiyle ilgili bilgilere kaynaklarda yer verilmekte ve şerhin *'kitâbü's-salât'* bölümüne kadar yapıldığı, dolayısıyla yarım kalmış bir şerh olduğu belirtilmektedir.⁹⁵ Ancak adı geçen şerhin *'kitâbü's-Salat'* bölümüne kadar yapılmadığı, şerhin *'kitabu'l-hayz'a'* kadar yapıldığı, *'kitabu'l-hayz ve kitabu't-teyemmüm'* bölümlerinin de tetkiklerimiz sonucu eksik olduğu görülmüştür. Araştırmalarımız sonucu el-Menînî'nin Arapça el yazması olan bu şerhinin üç adet nüshasının kaydına ulaşılmış⁹⁶ ve bunlardan Suûdî Arabistanda, Mekke'de, Mektebetü'l-Harem kütüphanesinde c, 1, rakam, 864, 126 varak ve ikinci cild, (c, II) rakam, 865 de 241 varak olarak yer alan nüshası temin edilmiştir. el-Menînî'ye ait olarak kataloglarda zikri geçen eserlerinden biri de *'İcâzetnâme'* adlı Nuruosmâniye 625-002 numarada kayıtlı eseridir. Ancak bu eser, bir bölüm halinde 99-104. sayfalar arasında el-Kavlü's-Sedîd adlı eserin içinde yer almaktadır. Bu sebeple müstakil bir eser olarak zikredilmemiştir.

3.2. Kaynaklarda Adı Geçen Ama Kütüphanelerde Tespit Edemediğimiz Eserleri

1. el-Kavlü'l-Merğûb fi Kavlihî Teâlâ Hikâyeten an Zekerıyyâ (as)⁹⁷

50; el-Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed Emîn, b. Mir Selîm el-Bâbânî, (1399h), *İdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli Alâ Kesfi'z-Zünûn*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty, III, 94; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedıyyetü'l-Ârifîn*, İstanbul; Matbaa Behtıyye, 1951, I, 176.

⁹⁵ Bkz; el-Bağdâdî, *İdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Kesfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I, 94; Fuâd Sezgin, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, Suudî Arabistan: byk, 1991, 1, 425. (Burada eserin ismi *'ed-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî'* şeklinde verilmektedir.) Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, II, 15.

⁹⁶ Necm Abdurrahmân Halef, *İstidrâkât alâ Târihu't-Türâs el Arabî li Sezgin*, Nşr. Dâru'l-Beşâyiri'l-İslamiyye, byk: bty. I, 234. Adı geçen Buhârî Şerhi'nin diğer nüshaları, Riyad'da Melik Suud Üniversitesi, rakam 185/2, f'de ve Daru'l-Kütübi'l-Misriyye, rakam 711'de yer almaktadır.

⁹⁷ el-Menînî, *el-Kavlü's-Sedîd*, vr. 12b. Ayrıca bkz: el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fi A'yâni'l-*

2. el-Akdü'l-Muntaza(ı)m fî Kavlihî Teâlâ 'Ve' zkur fi'l-Kitâbi Meryem⁹⁸

3. Fethu'l-Mennân fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Mevsûmeti bi Vesîleti'l-Fevzi ve'l-Emân fî Medhi Sâhibi'z-Zamân⁹⁹

4. el-Kavlü'l-Mûciz fî Halli'l-Luğz¹⁰⁰

5. Bülğatü'l-Muhtâc li-Ma'rifeti Menâsiki'l-Hâc¹⁰¹

6. el-Ferâidü's-Seniyye fî'l-Fevâidi'n-Nahviyye¹⁰²

7. Şerhu Sadri'l-Abdi'l-Fakîr bi-İcâzeti Sadri'l-Aliyyi'l-Vezîr¹⁰³

8. Matlau'n-Neyyireyn fî-İsbâti'n-Necâti ve'l-Vâlidî Seyyidi'l-Kevneyn¹⁰⁴

9. en-Nesemât es-Seheriyye fî Medhî Hayri'l-Beriyye¹⁰⁵

el-Menîni'nin Kütüphanelerden temin edebildiğimiz ve mevcûdiyetine kaynaklarda işaret edilen ama ulaşamadığımız eserleri yukarıda aktarılmıştır. Bunların incelenip, ilim camiasının istifadesine sunulması Osmanlı ilim ve kültür hayatını yansıtmaları ve bu alana katkı sunması bakımından önem arz etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada 17. Yüzyıl sonu ve 18. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'da siyasi, sosyal-ekonomik ve ilmî durum bağlamında

Karnî's-Sânî Aşar, (Târîhu'l-Murâdî), I, 135; el-Bağdâdî, İdâhu'l-Meknûn, IV, 253.

⁹⁸ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, vr. 12b. Bkz: Âdil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirin (min Sadri'l-İslam ve hattâ'l-Asri'l-Hâdir)*, Takdim. Hasan Hâlid, Beyrut: Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyye, 1988, I, 51; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 176.

⁹⁹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, vr. 12b; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 176.

¹⁰⁰ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, vr. 12b. Bazı kaynaklarda eserin adı son kelimesi farklı olarak *'el-Kavlü'l-Mûciz fî Halli'l-Mülğiz'* şeklinde de verilmektedir. Bkz: el-Bağdâdî, *İdâhu'l-Meknûn*, IV, 256.

¹⁰¹ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, vr. 12b; el-Menîni'nin bu eserine atıflarda bulunulmuştur. Bkz: İbn Âbidîn Muhammed Emin b. Ömer, *Hâşiyetü İbn Abidin*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992, II, 529; Zeyneddîn b. İbrahim İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, byy: ty. VII, 63; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 176.

¹⁰² el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, vr. 12b; Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahim Muhammed Bedrân, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Tahk; Muhammed Emîn Dinâvî, Byy: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996, s. 266.

¹⁰³ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 176.

¹⁰⁴ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 176.

¹⁰⁵ el-Menîni, *el-Kavlü's-Sedîd*, vr. 12b; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 176.

Ahmed el-Menîni'nin (ö. 1172/1759) hayatı ve eserleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmadan hareketle Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk dönemlerdeki sağlam siyâsî, sosyal-ekonomik ve ilmî düzeyi koruyamadığı, hatta duraklama ve gerileme dönemlerinde her bakımdan daha da geriye gittiği ifade edilebilir. el-Menîni'nin yaşadığı 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılın ilk yarısında toplumda bütün dengeler bozulmuş, medreselerdeki hoca ve öğrenci kalitesi düşmüş, özellikle ilmî alanda yeni yaklaşımlar yerine şerh ve hâşiye konusu ağırlık kazanmıştır. Her ne kadar şerh ve hâşiyelerin de kurucu metinleri anlamaya yönelik bir faaliyet olduğu ifade edilebilirse de bu durum özgün eserlerin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Bu bağlamda Hadis alanında da durum farklılık göstermemiş, şerh ve hâşiye ağırlıklı mevcut gelenek devam ettirilmiştir. Bu şartlar altında el-Menîni, içinde bulunduğu olumsuzluklara rağmen ilmî faaliyetlerine devam etmiş, dönemin önde gelen hocalarından dersler almış, daha sonra Emevî Câmii'nde üst düzey hocaların ders verdiği 'Kubbetü'n-Nesr' altında dersler vermiş, 'Müderresü'l-Kubbe' ünvanını, Emevî Camii hatipliği ve Süleymâniye hatipliği pâyesini almıştır. Dolayısıyla el-Menîni'nin dönemin ilim hiyerarşisi içinde belli bir konumda olduğu söylenebilir. el-Menîni dinî ilimlerin hemen her alanında neredeyse tamamı elyazması olan eserler vermekle beraber tarihçi, şâir ve özellikle muhaddis olarak temâyüz etmiştir.

el-Menîni'nin ilim anlayışı ve hadisçiliği, yaşadığı dönemin ilim anlayışına paralel olarak gelişmiş, te'lif eserleri bulunmakla beraber başta Buhârî şerhi olmak üzere dinî alanların hemen hepsinde şerh ve hâşiyeler yazarak bu alanlara katkı sağlamıştır. Bu çalışmayla da hakkında Türkçe kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan el-Menîni ve eserleri ilim camiasına tanıtılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı dönemi ilmî faaliyetleri ve hadis çalışmaları denilince ilk etapta Anadolu coğrafyasındaki faaliyetler akla gelmektedir. Bu yaklaşım doğru olmakla beraber bütünlük açısından yeterli değildir. Çünkü Osmanlı'nın hâkimiyeti altındaki Bağdat, Mısır ve Şam gibi tüm coğrafyalarda ilmî faaliyetler ve hadis çalışmaları merkezî idareye bağlı olarak devam etmekteydi. Bu sebeple ger-

çekleştirilen ilmî faaliyetler sadece Anadolu ile sınırlı olmayıp Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki tüm coğrafyaları kapsamalıdır. Bu bağlamda Şam'ın 'Menîn' karyesinde doğan ve ilmî çalışmalarını Şam'da sürdüren el-Menîni'nin ve ilmi faaliyetlerinin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Dolayısıyla ortaya koyduğu te'lif ve şerh türü eserleri dikkate alındığında el-Menîni'nin Osmanlı ilim ve kültür alanına önemli oranda katkı sunduğu ifade edilebilir.

Kaynaklar

- Abdullah b. Abdilkebir el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, Tahk: İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1982.
- Abdulkadir Özcan, "Patrona İsyanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Abdullah b. Saîd b. Muhammed Ibâdi'l-Lahcî el-Hadrâmî eş-Şehârî el-Murâvî, (ö. 1410 h) *Münteha's-Suâl alâ Vesâilî'l-Vusûl ilâ Şemâilî'r-Rasûl*, Cidde: Dâru'l- Minhâc, 2005.
- Abdurrahmân b. Hasan el-Cebertî, *Târîhu Acâibu'l-Âsâr fi't-Terâcimi ve'l-Ahbâr*, Beyrût, Dâru'l-Cîl, t.y.
- Abdurrezzâk b. Hüseyin b. İbrâhîm el-Baytâr el-Meydânî ed-Dimâşkî, *Hulyetü'l Beşer fi Tarihi'l-Karnî's-Sâlisi Aşar*, Tahk: Muhammed Behce el-Baytâr, Beyrût: Dâru Sâdır, 1993.
- Âdil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn (min Sadri'l-İslam ve hattâ'l-Asri'l-Hâdir)*, Takdim. Hasan Hâlid, Beyrut: Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyye, 1988.
- Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Çev: Ali Yardım, İstanbul: Damla Yayınları, 1976.
- Ahmet Özel, "Emeviyye Camiî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Ahmet Özel, "İzzeddîn ez-Zencânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Ali b. Nayif eş-Şuhûd, *el-Mufasssal fi Ahkâmî'l-Hicre*, byy: Mevsûatü'r-Redale'l-Mezâhibî'l-Fikriyye el-Muâsara, byy: ty.
- Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat Tarihi*, İstanbul:

- bul: İrfan Matbaası, 1976.
- Cengiz Kallek, "İbn Kâsım el- Gazzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- DİA, "Ahmed el-Menînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- el-Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed Emîn, b. Mîr Selîm el-Bâbânî, (1399h), *İdâhu'l-Meknûn f'z-Zeyli Alâ Keşfi'z-Zünûn*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- Erdoğan Merçil, "Utbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- es-Seyyid Muhammed Halîl el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karnî's-Sânî Aşar*, (Târîhu'l-Murâdî) Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ty.
- Fuâd Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, Suudî Arabistan: byk, 1991.
- Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Hulusi Kılıç, "el-Ecrûmiyye" (İbn Âcurrûm) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- İbn Âbidîn Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî el-Hamevî (ö.1252/1836), *ed-Dürrü'l-Muhtâr ve Hâşiyetü İbn el-Âbidîn (Raddu'l- Muhtâr)*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlılar" (Medeniyet Tarihi / İlim ve Kültür / Düşünce Hayatı ve Bilim), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, İstanbul; Matbaa Behtiyeye, 1951.
- İsmail Pırlanta, 'Fethinden Samanîler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur', *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2010.
- Kemal Çiçek, "İkinci Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş", *Genel Türk Tarihi*, ed. H. Celal Güzel, Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Ya-

- yınları, 2002.
- Kenan Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tevessül/Şefaât Dileme ve Yakarış Şiirleri", *Ağrı İbrâhim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), Nisan, 2015.
- Komisyon, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Bahâ Matbaası, 1960.
- Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, "XVIII. Yüzyıl İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)" *Genel Türk Tarihi*, ed. H. Celal Güzel, Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Mehmet İpşirli, "Medrese" (Osmanlı Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Mehmet İpşirli, "Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII, Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI - XVII. Asırlar)" *The Journal Of Ottoman Studies, VII-VIII*, İstanbul: Y.y. 1988.
- Mehmet Öz, "Osmanlı", *Genel Türk Tarihi*, ed. H. Celal Güzel, Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Muhammed b. Abdirezzâk b. Muhammed (Kürd Ali h. 1372), *Hutatu's-Şâm*, Dımaşk: Mektebetü'n-Nûrî, 1983.
- Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b Kâsım el Hallâk ed-Dımaşkî el-Kâsimî, *Kavâidü'd-Tahdîs Min Funûni Mustalah'il-Hadis*, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- Mustafa İsen, "Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı", *Genel Türk Tarihi*, ed. H. Celal Güzel, Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Necm Abdurrahmân Halef, *İstidrâkât alâ Târihu't-Türâs el Arabî li Sezgin*, Nşr. Dâru'l-Beşâyiri'l-İslamiyye, byk: bty.
- Ömer b. Rızâ b. Muhammed Râgıb b. Abdilganî Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Cengiz Tomar, "el-Melikü'l-Âdil-I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev; Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları, 1992.
- Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,

- İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994.
- Yusuf Akcura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, Mısır: Matbaatü Serkîs, 1928.
- Yusuf Şevki Yavuz, "Akidetü's-Senûsiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Zeyneddîn b. İbrahim İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, by: ty.
- Ziyâ Nûr Aksun, *Osmanlı Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994.